

Felsefe, Demokrasi ve İslam

Philosophy, Democracy and Islam

Ayşe ÇİL*

Felsefenin tanımıyla başlayacak olursak; bilmeyi sevmek olarak açıklanabilecek felsefe, ilk olarak akıl ile yola çıkmaktadır. Bilgiye ulaşmak için her zaman bir şüphe gereklidir. Akıl, metodik olarak tabiata ve olgulara şüpheyile yaklaşmaktadır. O halde, kainata ve bilgiye yaklaşım açısından, felsefe, diğer bilimlerden farklı bir çerçeveye oturmaktadır. O, en üst mertebeyi otorite olanı sorgulayarak almaktadır.

Kuramsal olarak demokrasinin bugünün felsefesindeki ortaya konuluşu bizim için daha yenidir. Kültürümüz, daha çok büyük-küçük, üst-ast ilişkisi üzerinden hegemonik bir çerçevede yürümektedir. Demokrasi dilimize pelesenk olmuştur ama hayatımızda hep bir otorite arayışı vardır. Erich Fromm bunu psikolojik çerçeveden açıklamaktadır. Ne var ki bu bir gerekçe olamaz.

Kur'an bize adaleti ve sorgulamayı öğütlemektedir. Demokrasi ve felsefe, Kur'an'a çok da yabancı değildir. Burada konuyu daha çok bir yaşantı tarzı olarak ele almak istedik. Yoksa mesele demokrasi İslam'da var, yok meselesi değildir.

Diğer yandan felsefe, öncelikle eleştirelilik demektir. Eleştiri, hem olumlu hem de olumsuz yanları aynı anda ele alabilmeyi gerektirir. İnsan, kültürel olarak içinde bulunduğu ortamdan beslenerek yeniliklere, değişime adım atar. Asıl beslenme kaynağı kendi kültürüdür. Fakat insan diğer kültürlerle de kaynaşmaya ihtiyaç hisseder. Bu bağlamda Batı ve Yunan kaynaklı olarak bilirse de demokrasi, özellikle Osmanlı'da yaşanmıştır.

---

* Araştırmacı

Felsefe, bize sorgulamayı öğretmektedir. Aynı zamanda Kur'an-ı Kerim de bize atalarımızı eleştirmemizi tavsiye etmektedir. Dolayısıyla İslam, her zaman ideal bir çerçeveye doğru ilerlememizi istemektedir. Bu çerçeve, her gün yapılan nefis muhasebesini yani özeleştiriye içermektedir. Bu özeleştiri, diğer insanlarla olan ilişkilerimizde bizim onları ötekileştirmeden, ezmeden, yardımlaşarak ilerlememizi sağlar.

Diğer insanlarla olan bu etik ilişki, hayatın temelini oluşturur. Siyaset, hukuk bu etik ilişkisi üzerine oturmaktadır. Burada sorumluluk kavramı, hukukta olsun siyasette olsun önemli bir yer işgal eder. Özneler arası iletişimde öncelik her daim yapmamız gerekenleri ihmal etmemeyi gerektirir. Bu da sorgulanan bir hayat demektir. Sorumluluk ve sorgulama, felsefenin ana başlıklarıdır.

Ego ve öteki kavramları, sosyal bilimler açısından çok önemli yerlere sahiptirler. Artık bu yüzyılda her şey insan açısından ele alınmaktadır. Bu bağlamda yorum, hermenötik ve fenomenoloji, özellikle bu bilimlerde öne çıkmaya başlamıştır. Dolayısıyla Kur'an'ın yorumu da bundan etkilenmektedir. İnsanın ele aldığı bir alan olan tefsirle yine insanın etkili olduğu sosyal bilimler buluşma noktasındadır.

Felsefede önemli bir etkisi olmuş Jürgen Habermas, Kur'an'ın bazı ilkelerini bize hatırlatmaktadır. Müzakere, meşveret kavramıyla neredeyse özdeştir. Diğer insanları her zaman ve zeminde göz önüne almak, ancak demokratik bir tutumla olacaktır. Bu tutum, yalnızca farklı bir bilgiyi önemseyen felsefi bir tutumdur. Bu konuda Habermas, çok önemli olduğunu düşündüğüm müzakere, karşılıklılık kavramlarını ileri sürmektedir. İnsan ilişkilerinde karşılıklılık olmadan bir çözüm düşünülemez. Bu kavram etik felsefesinin temelidir.

Habermas'ın çok önemseydiği Charles Peirce, bilişsel bilgileri ve "doğru"yu bir "araştırmacılar topluluğunun üzerinde anlaştığı" düşünce olarak anlıyordu. Habermas'ın Peirce'de onayladığı tez, düşünürün, Kantçı öznel ve aşkın bilinç anlayışını aşan, bilginin öznelerarası (intersubjektive) karakterine gönderme yapması idi.¹

Agnes Heller'e göre, ahlakın ilk evrensel yön tayin edici ilkesinde henüz bir karşılıklılık söz konusu değildir: bir kişi başka kişiler için sorumluluk alır. Etik kurallar, karşılıklılık kurallarıdır. İnsani ilişkilere rehberlik eden gündelik etik kuralların neredeyse tamamı, karşılıklılık bazında tanımlanabilir. Karşılıklılık pratiği, vermek ve almaktır. En temel etik normlardan biri şöyle ifade edilebilir: karşılıklı ilişkiler, karşılıksız ilişkilere tercih edilmelidir. Karşılıklılık kuralları, daha önce asimetrik bir tarzda iken, modern zamanlarda simetriklik şartını içermek zorundadır.² Richard Rorty karşılıklı konuşmanın bilginin anlaşılabilirliği nihai bağlam olduğunu ileri sürer.³

Habermas'ın da içinde olduğu yeni sosyal hareketler teorisyenleri (Offe, Touraine) küreselleşmeyi, karşılıklı bağımlılık ve bilincin artması referans alınarak dünyanın tek bir yer haline geldiği süreç olarak tanımlarlar.⁴ Bu hareketler kamusal alanı insanileştirmek ve demokratikleştirmek için topluca çalışmaktadırlar.⁵ James Beckford, Roland Robertson ve Chirico, küresel söylemin çağdaş şekillerinin yani yeni sosyal hareketlerin, kısmen teolojik-seküler olduğuna işaret ederler. Buna göre onlar Habermas'ın iletişimsel eylem kavramı sürecinin gerçekte bizatihi dini olduğunu düşünmektedirler.⁶ O halde şunu ileri sürebiliriz ki din ile sosyal bilimler arasındaki uçurum giderek azalmaktadır. Bu bağlantı demokrasi ve eleştirel akıl çerçevesinde kültürel bir ağ olarak şekillenmektedir.

Habermas'ın müzakereci demokrasi kavramına yaptığı vurgu, Kur'an'ın meşveret ilkesini yansıtmaktadır. Habermas'ın aynı zamanda eleştirel aleniyet ilkesi de felsefenin iş başında olduğunu bize anlatmaktadır. Bu ilke, ideal bir konuşma durumu ortaya koymaktadır. Habermas'a göre, bu ideal konuşma modeli sadece bir ideal değildir; gündelik, sıradan konuşmanın bir özelliği; akıl ve mantığı savunmanın pratik yoludur. O, demokratik meşruiyetin normu olarak eşitlikçi karşılıklılığı mümkün kılacak prosedürlerin kurumlaştırılmasını önerirken, bu öneriye tümevarım olarak ulaşmayı sağlayan hermenötik bir damar ve gündelik yaşam dünyasının pratik söylem bağlamı bulunur.⁷ Bu yönde dışlayıcı tutuma karşı kendi kendini düzeltmeyi (düşünümsellik) ve karşılıklı anlaşmayı sağlayan açık uçlu söylemlerin var olduğunu düşünür. Tam da burada onun eleştirel aleniyet fikri devreye girmektedir. Önemli olan bu fikri hayata geçirmektir.

Kur'an ile sosyal bilimlerle dolayısıyla felsefeyle arasında en güçlü ilişkiyi kuracak olan bizim fıkıh olarak adlandırdığımız hukuktur. Hayatımızda en önemli değişiklikleri de sağlayacak olan hukuktur. Hukuku düzene koyabilirsek belki uygulama anlamında bir gelişme kat edebiliriz. Hukuk, aynı zamanda sivil toplumdan beslenmesi gereken, ona dayanan yönü olan bir alandır. Yani kültürel anlamda bilgi aktarımının ilerlemesiyle haklar hakkındaki bilincin yükselmesi sivil toplumu güçlendirecektir. Yine bu konudaki çabalar, şu anda tefsir alanındaki hermeneutik çabalardan ibaret gözükmemektedir. Özellikle kadın çalışmaları adı altındaki feminist söylemin etkisiyle içtihat kavramının sorgulanması söz konusu olmuştur. Bu da Kur'an'ın ve hadislerin kadın hakları açısından yorumlanmasına yol açmıştır. Fatima Mernissi, Riffat Hassan, Amina Wadud Muhsin gibi yazarlar bu konuya özellikle vurgu yapmaktadırlar. Böylece bu alanda yenilenen yorumlarla hukuk alanında da bazı değişikliklere gidilmesiyle adalet kavramının içinin doldurulması söz konusu olabilir.

Bu bağlamda bu çabalar belki de postmodernist olarak görülebilir. “Dikkatlice incelendiği zaman, adaletsiz ve baskıcı evrensellik sistemlerine dönük

postmodernist eleştirinin gücünün, zımnen hiç kimsenin adaletsiz bir muameleye maruz bırakılmayacağı ve baskı altında tutulamayacağı evrensel hakkının kabulüne bağlı olduğu çok belirgin hale gelir.”⁸ Postmodernizm, entelektüel disiplinler arasındaki ilişkiyi anlamının, örneğin edebiyatla felsefe arasındaki geleneksel akademik sınırlara meydan okuyan, yeni bir yolu olarak anlaşılabilir.

Postmodernizm bir dizi farklı disiplin içinde, başkaları yanında sanatta, sanat teorisi ve eleştirisinde, kültür araştırmalarında, iletişim teorisi, felsefe, tarih, sosyoloji, antropoloji ve coğrafyada da önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Habermas’ın modernliğin bilimsel, ahlaki ve estetik yargıyı zorunlulukla birbirinden koparması karşısında bir ricat olarak gördüğü şeye, Edward Said daha olumlu bir değer biçer. Postmodernizm yargı yetileri arasındaki bölünmeleri yeniden sorunsallaştırmak suretiyle, estetik boyutu yaşamla bütünleştirir ve muhtemelen de, Schiller’in, modern özneliliğin tanımlayıcı özelliği olan çatışma ve yabancılaşmanın adeta bir oyuna benzer şekilde gerçekleşecek yaratıcı çözümü için beslediği eski umutları gerçeğe dönüştürür.⁹

Postmodernist stratejiler, Batı aklının merkezindeki ahenksizliğe tanıklık eder ve dolayısıyla ötekine karşı olan sorumluluğu gözler önüne sererler.¹⁰ Stephen White, bu strateji içinde hem eyleme sorumluluğu etiği hem de ötekine karşı sorumluluk etiğini önerir. White’a göre, çağdaş toplum için ihtiyaç duyulan normlar, ötekine daha içten bir bağlılıkla güçlendirilmiş, Habermasçı bir etikten türetilir.¹¹

Habermas’ın müzakereci demokrasi kavramı, şu ilkeleri içermektedir:

- 1- Her katılımcının soru sorup tartışma ve öneri yapma açısından eşit şansı olması.
- 2- Herkesin belirlenmiş olan konuşma konularını sorgulama hakkı olması.
- 3- Herkesin istek, arzu ve duygularını ifade etmede eşit şansı olması.
- 4- Konuşmacıların, bizzat söylem usulünün kuralları ve bunların uygulanma tarzı konusundaki savlarını ve eğer bu konuşma sürecinde dışlanmışlarsa, konularını özgürce ortaya koymayı kısıtlayan iktidar ilişkilerini konu etmekte özgür olması.

Habermas’ın söylemsel etiği, Kur’ani bir ilke olan meşveret ilkesini bize vermektedir: Uyuşmazlık, şiddet yoluyla değil, ilgili herkesin ya da onları temsil edenlerin aralarında görüşerek çözümlenmelidir. Herkesin çıkar ve ilgisini engelsiz ileri sürmesi söz konusu iken, aynı zamanda onları gözden geçirmeye hazır olmalıdır. Bu, kişinin herkes tarafından kabul göreceği umulan üst amaca uymayan isteklerinden vazgeçmek zorunda olduğu anlamına gelmektedir.¹² Aslında bu çabalar, alanlar arasındaki bütünleşmeyi, içiçeliği önermek

bakımından bize olumlu yönde değişimi vermektedirler. Bilimler ile toplum arasında bir araya gelmeyi öngören anlamda ötekine verilen değer, bizi sosyolojinin, hukukun aslında insanların kendisi için olduğunu vurgulamaktadır.

White'ın, Habermas'ın Aydınlanma rasyonalizminin ayrıntılı versiyonunu postmodern duyarlılıkla uzlaştırma teşebbüsü hakkında her ne düşünülürse düşünülün, ötekine karşı sorumlulukla eyleme sorumluluğu, postmodernizmin sadece, Batı felsefesinin, onu eleştirmek ve yapıbozuma uğratmak için sabırsızlandığı, Aydınlanma sonrası geleneği içinde, bir uğrak olduğu hususuna dikkat çekmeye yarar.¹³

Felsefe, aynı zamanda genel olarak bilimler ile ilgili yorum yapabilen bir alandır. Sosyal bilimleri bütün değerlerden arındırma arzusu tümüyle, doğa bilimlerinde olgularla değerler arasında tam bir ayırımın başarıldığı varsayımından kaynaklanmaktadır.¹⁴ Bu bağlamda sosyal bilimlerde bu şekilde bir arındırma tam anlamıyla gerçekleşemez. O halde sosyal bilimler değerlerden bağımsız olamaz. Fakat bu demek değildir ki, özellikle sosyal hayatta sadece metin endekli olacaktır. Aynı zamanda pratik gerçekler de bizim hayatımızda etkili olabilmektedir. Karl von Apel, bilimin ve bilginin transandantal koşulunun, filozofların meditasyonları ve ayrıca almaları değil, bizzat özneler arası iletişim ve toplum olduğunu belirtmektedir.¹⁵ Apel'e göre bilgi için önkoşul, özneler arası antropolojik bir iletişim olabilir.

Bilimleri birbirinden yalıtılmak yerine alanlar arası geçişte esnek olabilmeliyiz. Bilimler ile estetik alan içinde sayılabilen din, sanat ve ahlak tecrübesi kategorize edilip çok fazla ayrıştırılmamalıdır.

Bu bağlamda hukuk, etik alanı yani ahlak felsefesiyle içiçe geçme eğilimindedir. Burada zikretmemiz gereken, siyasetin bilime ve hukuka hükmetmesini engelleyecek bir yasal zemini yakalamamız bilincinde olma durumunun önemidir. Demokrasi hem siyaseti hem de hukuku ve etiği ilgilendirmektedir. Karşılıklılık kavramı insanlar arasında olduğu gibi, ilimler arasında da etkili olmalıdır. Ötekini yok sayma değil, onun varlığını kabul etme ilk adımdır. Bu, etik felsefesinin temelidir. İktidar ile bilgi arasındaki ilişkiyi sorgulama farkındalığı, etiğin gerekliliklerindedir. Siyasetin tek hakim güç olmadığı bir yerde bilimi üretmek, bize Kur'ani ilkeleri yaşamayı ve yaşatmayı mümkün kılacak yolu açacaktır. Cabiri'nin zikrettiği beyan ilimleri ile burhan ilimlerini birleştirmeyi başarabilirsek, medeniyet seviyesinde bir ilerleme olabilecektir. Gerçeklerden kopmadan, özeleştiriyi elden bırakmadan ilim yolunda devam etmek, sosyal bilimlerin önünü açacaktır.

Türkiye'de zihinsel bir yenilenme her konuda gereklidir. Tabii ki hayatımızda, düşünce evrenimizde bir yenilenme istiyorsak bu eleştirel aleniyet üzerine yoğunlaşırız. Eğer hayatımızdan memnunsak, değişikliğe gitmek istemiyorsak ne din ne de düşünce üzerinde düşünmeyiz. Ama adaleti de ihmal etme-

den hayatımızı idame ettirmeliyiz. Tabii ki bazı görüşlerime itirazlar olabilir. Ama önemli olan, bundan sonra olumlu bir değişikliği yapabilme gücümüzün olmasıdır. Adalet ve müzakere, yani istişare bizim temel dayanağımız olmalıdır.

Notlar

- ¹ Taner Timur, *Habermas'ı Okumak*, İstanbul: Yordam Kitap, 2008, s. 220.
- ² G. Robinson& J. Rundell, *Tabayül Gücünü Yeniden Düşünmek*, çev. Ertuğrul Başer, İstanbul: Ayrıntı Yay., 1999, ss.91-3.
- ³ Roger Trigg, *Sosyal Bilimleri Anlamak*, çev. Beyza Sümer, Filiz Ülgüt, İstanbul: Babil, 2001, s.117.
- ⁴ John A. Hannigan, "Toplumsal Hareket Teorisi ve Din Sosyolojisi: Yeni Bir Senteze Doğru", çev. Cemile Zehra Köroğlu, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 6 :11, 2012, s. 256.
- ⁵ Aynı makale, s. 255.
- ⁶ Aynı makale, s. 253.
- ⁷ Meral Özbek, *Kamusal Alan*, İstanbul: Hil, s. 64
- ⁸ S. Connor, *Postmodernist Culture: An Introduction to Theories of the Contemporary*, New York: Basil Blackwell, 1989, s. 243.
- ⁹ David West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, çev. Ahmet Cevzici, İstanbul: Paradigma, 1998, s. 297.
- ¹⁰ S. White, *Political Theory and Postmodernism*, Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1991, s. 19-20.
- ¹¹ D. West, Aynı eser, s. 300.
- ¹² Annemarie Pieper, *Etiğe Giriş*, çev. Veysel Atayman, Gönül Sezer, İstanbul: Ayrıntı Yay, 1999, s. 178.
- ¹³ Aynı yer.
- ¹⁴ Roger Trigg, aynı eser, s. 139.
- ¹⁵ Uwe Japp, "Hermeneutik, Filoloji ve Edebiyat", *Hermeneutik Üzerine Yazılar*, der. Doğan Özlem, İstanbul: İnkılap Yay. 2003. s. 273.